

Saga och folktro

Drottning Omma som arkeologisk artefakt

Av: Martin Klerung

Inledning

Enligt urgamla legender så bodde det tidigare på berget Omberg i Östergötland en drottning vid namn Omma. Vem hon var är höljt i dunkel och otaliga är de sägner som berättar om hennes många göranden på berget. Enligt vissa uppgiften ska hon ha varit gift med självaste Oden, Omma skulle alltså således betyda "Omes maka"¹ Inte mycket är känt om henne men enligt vissa samstämmiga uppgifter så lär besökare aldrig ha sett hennes ansikte eftersom hon hade en ugglemask för ansiktet, när hon dog fick sedan en annan kvinna överta ugglemasken, på så sätt kan det enligt sägnen ha funnits flera "Ommor" även om hon uppfattades som odödlig, men de som såg henne såg ju aldrig bakom masken och såg således inte att det var en annan person som bar den.² Det bör dock poängteras att inte ens här är källorna samstämmiga, enligt vissa andra uppgifter skulle drottning Omma var hälften uv och hälften människa.³ Vilken roll drottning Omma har spelat för människorna runt Omberg kan man också diskutera, men de fåtaliga uppgifter som finns om henne tyder på att hon inte enbart är en rent litterär figur, enligt de knapphändiga källor som finns ska det ha förekommit någon slags gudinnekult till drottning Ommas ära i trakterna kring Omberg i förkristen tid, uppgifterna om detta försvåras dock av att materialet är så knapphändigt och det finns inga skriftliga källor från den här tiden, utan det baseras uteslutande på muntliga traditioner och på tolkningar av de arkeologiska artefakter som hittats.⁴

Syftet med denna artikel är i första hand att redogöra för de arkeologiska lämningar som finns kvar i trakten av Omberg som på olika sätt kan relatera till myten och sagorna om drottning Omma och på det sättet visa att även om en gestalt är rent fiktiv och litterär snarare än historisk så kan myter och muntliga traditioner ha en viss betydelse i och med att vissa konkreta lämningar kopplas till myten och därmed kan en mytologisk gestalt som drottning Omma leva vidare ända in i modern tid.

Det finns flera berättelser om drottning Omma och otaliga är de myter som är kopplade till henne. I stycket nedan ska jag här försöka göra en uppteckning över personer som tidigare skrivit om drottning Omma och vad deras texter i så fall har behandlat. Denna bakgrund gör inte på något sätt anspråk på att vara allomfattande. Sedan kommer en teoretisk ansats att appliceras på myterna om drottning Omma. I det därpå följande stycket kommer jag att beskriva de arkeologiska lämningarna som finns kvar i området som på något sätt kan relatera till myten om drottning Omma och i så fall på vilket sätt. Slutligen kommer jag att presentera en slutsats på vilket sätt dessa myter kan vara relevanta i dagens samhälle och hur man sedan kan använda dessa i exempelvis skola och folkbildning kopplat till den teoretiska ansatsen för artikeln.

¹ Heidenstam, Verner von, *Drottning Omma*, 1914, s. 7

² Vanarot, Elisabet, *Månvarvets gudinna – Omma*, publicerad på Vanasamfundet Moder Jords hemsida, 2003

³ Adelsköld, Henrik et. al., *Ombergs sägner och myter*, tryckår okänt, s. 2

⁴ Vanarot (2003)

Bakgrund

Det finns som sagt var många myter om drottning Omma, en person som redan tidigt tecknade ner dessa myter var Verner von Heidenstam som vid 1900-talets början skrev en bok som hette just ”drottning Omma”. Boken är skönlitterär såtillvida att den är en sammanfattning av de folksagor där drottning Omma förekommer, det är alltså ingen vetenskaplig skrift, dock har den varit till stor hjälp vid utformandet av denna artikel eftersom i princip samtliga gamla folksägner som på ett eller annat sätt berör drottning Omma finns nedtecknade där.⁵

En del av berättelserna om drottning Omma förekommer även i ett annat av Verner von Heidenstams verk, nämligen ”Skogen susar”, boken är en samling berättelser från trakterna kring Vättern och handlar således inte enbart om drottning Omma och det ska också poängteras att de berättelser om drottning Omma som förekommer i detta verk av Heidenstam även förekommer på andra platser.⁶

Vanasamfundet Moder Jord har en artikel om drottning Omma publicerad på sin hemsida skriven av Elisabet Vanarot. Artikeln berättar kort om drottning Omma och vilken roll hon kan ha spelat i det förkristna Norden i trakterna kring Omberg.⁷

Stefan Ottman har publicerat en artikel i tidskriften Källan som handlar om drottning Omma och några myter och berättelser kring henne och vilken roll hon kan ha spelat i förkristen tid. I artikeln tas det även upp att drottning Omma ska ha varit anmoder till flera framgångsrika kungar, bl.a. goternas härförare Theoderik den store, detta lämnas dock därhän då det inte har relevans för det som ska undersökas i denna artikel.⁸

En grupp på sex stycken studenter har skrivit ett fördjupningsarbete om de myter som finns förknippade med berget Omberg. Fördjupningsarbetet handlar således inte om drottning Omma, men hon förekommer på ett flertal ställen i texten, vilket är förklarligt eftersom en stor del av myterna på Omberg handlar om just henne. Någon egentlig slutsats presenteras inte i texten utan den har vissa likheter med Heidenstams text på det sättet att den är en nedteckning av befintliga myter. I texten tar bl.a. artikelförfattarna upp att senaste gången någon sade sig ha sett drottning Omma på Omberg ska ha varit så sent som 1980, detta enligt en intervju med en av deras respondenter i arbetet, vilket i så fall möjligtvis skulle kunna tyda på att sägnerna om drottning Omma ingalunda är något som enbart har med förkristen tid att göra utan att de har levt vidare efter Sveriges kristnande och långt in i våra dagar.⁹

Slutligen kan det vara värt att nämna att Alvastra Krönikespel varje sommar spelar upp en teater vid Alvastra klosterruin med en berättelse som handlar om drottning Omma, berättelsen är som alla andra berättelser om drottning Omma rent skönlitterär men är skriven i modern tid, vilket visar att myterna kring drottning Omma i viss mån lever kvar.¹⁰

⁵ Heidenstam, Verner von, *Drottning Omma*, 1914

⁶ Heidenstam, Verner von, *Skogen susar, Berättelser och sagor*, 1944

⁷ Vanarot, Elisabet, *Månvarvets gudinna – Omma*, publicerad på Vanasamfundet Moder Jords hemsida, 2003

⁸ Ottman, Stefan, *Omma – bergets gudinna*, publicerat i Källan nr. 6 1997

⁹ Adelsköld, Henrik et. al., *Ombergs sägner och myter*, tryckår okänt

¹⁰ Alvastra Krönikespel, www.alvastra.com, besökt 2017-06-16

Teori

Enligt flera källor ska drottning Omma ha varit gudinna, eller åtminstone dyrkats som en gudinna. Oavsett vilket så råder det ingen tvekan om att forntidens Omma var en person som människorna kring Omberg såg upp till och respekterade. Hur gammal kulten kring drottning Omma är vet ingen riktigt men eftersom vi pratar om förkristen tid handlar det om ungefär tusen år. Detta är intressant att notera att en kvinna kunde ta så stor plats och vara föremål för en sådan kult i ett i övrigt mansdominerat samhälle.¹¹ I det följande stycket kommer en kulten av drottning Omma att diskuteras utifrån en feministisk ansats.

Hur man ska definiera feminism råder det delade meningar om, och det brukar vara svårt att enas om en allmänt vedertagen definition. På senare år menar dock flera forskare att den definition som man bör ansluta sig till om man kallar sig feminist är en insikt om att kvinnor generellt är underordnade män i samhället och att man försöker göra något för att förändra detta.¹² Man kan diskutera mycket om huruvida kulten av drottning Omma var ett stöd för ett feministiskt teoribruk eller inte och huruvida drottning Omma, om hon själv hade existerat, hade uppfyllt definitionen av en feminist. Man kan ju onekligen säga att genom skapandet av kulten till sig själv så försökte hon göra något för att förändra sin situation i samhället. Det är dock intressant att notera hur kulten av drottning Omma bar så många drag av "själständighet". Enligt vissa legender var hon ju hustru till Oden, och många framstående kvinnor i historien har ibland behandlats som bihang till sina män, om man dyrkade Omma bör det således ha varit just för att hon var hustru till Oden, ingenting tyder dock på att det var så, snarare pekar mycket på motsatsen, att hon dyrkades i kraft av sin egen personlighet, varför det var så är dock svårt att svara på, liksom huruvida detta i så fall skulle vara ett undantag som bekräftar regeln.

Den kult som kom att stå som symbol för kulten av drottning Omma har i modern tappning tolkats som en kult av just det kvinnliga, vilket bl.a. Elisabet Vanarot antyder i sin text. Ska man anlägga ett feministiskt perspektiv på det i modern tappning så kan man säga att det i dagens samhälle finns olika grupper som försökt återuppliva den här kulten med dyrkan av naturen och Moder Jord, bl.a. Sveriges asatrosamfund.¹³ Dyrkandet av drottning Omma bar också en tydlig förkristen prägel med bl.a. offergåvor till hennes ära vilket bl.a. Verner von Heidenstam berättar om i sin bok som handlar just om drottning Omma.

Arkeologiska kvarlämningar relaterade till drottning Omma

Enligt sägnen bodde drottning Omma på Ombergs norra udde. Där finns ännu idag resterna av en fornborg som man har givit namnet "Drottning Ommas borg"¹⁴ Att bygga fornborgar på berg under järnåldern var populärt inte minst ur försvarssynpunkt och fornborgen är inte den enda fornborg som finns på Omberg.¹⁵ Således vet man inte vem som ursprungligen byggde fornborgen, men enligt sägnen är den förknippade med drottning Omma, det var hennes hem. Enligt sägnen var borgen väldigt ståtlig och praktfull. Kyrkporten på Rogslösa kyrka i

¹¹ Det finns emellertid teorier om att vikingatidens kvinnor hade relativt många rättigheter som sedan beskars kraftigt då kristendomen infördes. Sett i den kontexten är det då kanske inte så konstigt.

¹² Hannam, June, *Feminism*, 2013, s. 21

¹³ Frisk, Liselotte, *Nyreligiositet i Sverige, Ett religionsvetenskapligt perspektiv*, 1998, s. 151f

¹⁴ Adelsköld, Henrik et. al., *Ombergs sägner och myter*, tryckår okänt

¹⁵ Riksantikvarieämbetet, Fornsök, www.fm.is.raa.se/cocoon/fornsok/search.html, besökt 2017-06-16

Vadstena kommun, en väldigt rikt utsmyckad kyrkport, ska enligt samma sägen ha tjänstgjort som svinhusdörr på drottning Ommas borg innan den blev en kyrkport. Det finns några märken längst ner på kyrkporten som enligt sägnen är bitmärken från svinen.¹⁶ Hur denna svinhusdörr hamnade som kyrkport i Rogslösa förtäljer inte historien, däremot förtäljer historien slutet på drottning Ommas borg. Enligt sägnen så spred Omma skräck bland lokalbefolkningen genom att röva bort barn och jungfrur. Lokalbefolkningen ska då helt sonika ha tröttnat på drottning Omma, dödat henne och rivit ner hennes väldiga borg och rest en jättestor gravhög över henne, gravhögen blev sedan hela berget Omberg.¹⁷

Vid Omberg finns ännu idag en grotta som heter Rödgavels grotta¹⁸ Det är en annan konkret lämning i landskapet som relaterar till myten om drottning Omma. Enligt sägnen så bodde det en jätte på Omberg som hette Rödgavel, som var mycket förtjust i drottning Omma. Han hade sett henne dansa vid Stocklycke på Omberg tidiga sommarmorgnar. Intresset från Ommas sida var dock inte ömsesidigt men trots det lyckades jätten lura med henne i sin bergasal (d.v.s. grottan), men under förevändning att det var så varmt lyckades Omma få Rödgavel att glänta på dörren till grottan varpå hon förvandlade sig själv till dimma (enligt flera olika uppgifter ska hon ha varit trollkunnig)¹⁹ och försvann. Rödgavel blev naturligtvis vansinnig men kunde inget göra.²⁰

En annan sägen förknippad med grottan och Omma är en annan friarhistoria, Ringbergsbusen från Västergötland var på väg till Omberg för att fria till Omma. Det var mitt i vintern så således red han över Vätterns is. Men när han skulle sporra sin häst för att hoppa över Rödgavelsbranten så halkade både han och hästen, föll genom isen och dog. Sedan dess ska Omma ha suttit och gråtit över sin förlorade friare och hennes tårar rinner ner i grottan, därför droppar det alltid där inne.²¹

En serie grottor inne i berget kallas för Ommas vävkammare²² men jag har dock inte lyckats hitta någon berättelse som sammankopplar dessa grottor med drottning Omma, ej heller varför de skulle kallas just drottning Ommas vävkammare. Ytterligare en kvarleva som bär spår av drottning Omma är namnet på själva berget, d.v.s. Omberg. Det har förekommit olika stavningar på Omberg åtminstone sedan 1200-talet men många forskare tror att själva namnet på berget betyder just ”Ommas berg”²³

Slutligen vet Verner von Heidenstam berätta hur den sista Omma dog. Enligt legenden hade en lokal bonde lovat bort sin dotter till att bli Ommas lärjunge vid 15-16 års ålder. Det löftet håller han och han ger ifrån sig sin dotter. Omma tänker sedan lära upp dottern till sin efterträdare, men hon dör ganska tidigt så det blir inget av med det. Bondens dotter tar då över ugglemasken och axlar den nya rollen som drottning Omma. Bonden ångrar dock att han gav bort sin dotter så en kväll beger han sig till borgen för att ta tillbaka sin dotter. Han möter sin

¹⁶ Adelsköld, Henrik et. al., *Ombergs sägner och myter*, tryckår okänt

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Länsstyrelsen i Östergötland, www.lansstyrelsen.se/Östergotland/Sv/djur-och-natur/friluftsliv/naturum-omberg/Pages/Naturesevardheter.aspx?keyword=Rödgavels%20grotta, besökt 2017-06-16

¹⁹ Ottman, Stefan, *Omma – bergets gudinna*, publicerat i Källan nr. 6 1997

²⁰ Adelsköld, Henrik et. al., *Ombergs sägner och myter*, tryckår okänt

²¹ Ibid.

²² Adelsköld, Henrik et. al., *Ombergs sägner och myter*, tryckår okänt

²³ Ottman, Stefan, *Omma – bergets gudinna*, publicerat i Källan nr. 6 1997

dotter i borgen som han inte känner igen på grund av hennes ugglemask. I tron att hon är den gamla Omma dödar han således sin egen dotter, och därmed dör den sista drottning Omma.²⁴

Slutsats

De berättelser som finns om Omma är inbördes motsägelsefulla och att teckna en sammanhängande ”levnadsskildring” om henne utifrån dessa motstridiga berättelser låter sig helt enkelt inte göras. Inte ens en så basal fråga som huruvida det fanns en eller flera drottning Omma är sägnera överens om. Ömsom var det en person, ömsom flera i samma ugglemask. Omma ska ha varit trollkunnig enligt de flesta sägner om henne, kanske är det en nödvändig ingrediens för att få berättelserna mer spännande. Hon verkar enligt de flesta sägner vara god även om det finns berättelser om hur hon rövar bort barn i trakten också. Att det under förkristen tid fanns en kult till Ommas ära i trakterna kring Omberg får dock anses ganska sannolikt, ehuru skriftligt källmaterial från den tiden är ganska sparsamt.

Desto mer intressant för denna artikel är de fysiska kvarlämningar i landskapet som på ett eller annat sätt kan härledas till drottning Omma. Låt vara att Ommas borg inte såg ut som beskrivs i myten, och var kyrkporten på Rogslösa kyrka kommer ifrån på riktigt har jag ingen aning om, men myten kan också ha ett värde! Förutom det rent estetiska och emotionella värdet av en god underhållande historia så finns det också pedagogiska poänger med dem, framförallt när man riktar sig mot barn i yngre skolåldrar. Jag kommer fortfarande ihåg när vi läste om Rödgavels grotta och min dåvarande klassföreståndare berättade först myten om varför det droppar från grottan och sedan berättade den faktiska orsaken till droppstensbildningen. Detta kommer jag ihåg, trots att det var i lågstadiet! Men det är inte bara inom skolans värld som det finns pedagogiska poänger med detta, t.ex. museer har ju även ett folkbildande uppdrag och dessa myter och berättelser kan vara en ingång för att få upp intresset för gamla fornlämningar, så länge man är tydlig med att det är just myter och berättelser, och inte historiska sanningar.

Avslutningsvis kan det vara intressant att relatera till Ommakulten utifrån ett feministiskt perspektiv. Dyrkandet av starka kvinnor under den här tiden var inte direkt vanliga, men samtidigt kan det finnas en logik i det, Omma representerade kvinnliga egenskaper, livet, jorden, fruktbarheten o.s.v. Särskilt markens fruktbarhet och grönska torde vara viktigt i en utpräglad jordbruksbygd mitt ute på Östgötaslätten. Dessa egenskaper som liv och fruktbarhet har tillskrivits kvinnor genom historien i många olika kulturer och traditioner, och mot den bakgrunden kanske dyrkandet av drottning Omma inte var så anakronistiskt, trots allt.

Referenser

Adelsköld, Henrik, Freij, Marie, Hedlund, Mikael, Karlsson, Karolina, Lantz, Anders, Södergren, Helena, *Ombergs sägner och myter*, tryckår okänt

Alvastra Krönikespel, Elektronisk webbplats: www.alvastra.com

Frisk, Liselotte, *Nyreligiositet i Sverige, Ett religionsvetenskapligt perspektiv*, Bokförlaget Nya Doxa, Falun, 1998

Hannam, June, *Feminism*, Studentlitteratur, Lund, 2013

Heidenstam, Verner von, *Drottning Omma*, Åhlén & Åkerlunds förlag, Stockholm, 1914

²⁴ Heidenstam, Verner von, *Drottning Omma*, 1914, s. 7-29

Heidenstam, Verner von, *Skogen susar, Berättelser och sagor*, Albert Bonniers förlag, Stockholm, 1944

Länsstyrelsen i Östergötland, Elektronisk webbplats: www.lansstyrelsen.se/Östergotland
Ottman, Stefan, *Omma – bergets gudinna*, publicerat i Källan nr. 6 1997

Riksantikvarieämbetet, (fornsök), Elektronisk webbplats: www.fmis.raa.se

Vanarot, Elisabet, *Månvarvets gudinna – Omma*, publicerad på Vanasamfundet Moder Jords hemsida, 2003